

JANUSZ FIRLET, ZBIGNIEW PIANOWSKI

SPRAWOZDANIE Z BADAŃ W PODZIEMIACH KATEDRY WAWELSKIEJ 1981-1983 R. ODKRYCIE KOŚCIOŁA PRZEDROMAŃSKIEGO

STAN BADAŃ NAD WCESNOŚREDNIOWIECZNYMI KOŚCIOŁAMI KATEDRALNYMI NA WAWELU

Pierwszych udokumentowanych penetracji związanych z katedrą romańską dokonał T. Żebrowski w latach 1873-1874¹. Pod kierunkiem J. Łepkowskiego przeprowadził on częściową restaurację krypty św. Leonarda i połączył ją z innymi kryptami grobowymi pod południową nawą kościoła. W latach 1895-1911 S. Odrzywolski i Z. Hendel odrestaurowali gruntownie cały obiekt. Prace konserwatorskie poprzedzono badaniami architektonicznymi, a ponadto w trakcie remontu wykonano szereg sond wskazanych przez T. Wojciechowskiego w celu odnalezienia śladów katedry romańskiej (krypta św. Leonarda, krypta pod kaplicą Wazów i inne miejsca)². W wieży Wikaryjskiej stwierdzono romański watek kostkowy sięgający znacznej wysokości. T. Wojciechowski w monografii kościoła katedralnego dokonał pierwszej próby rekonstrukcji świątyni romańskiej jako trzynawowej bazyliki z kryptą i dwoma wieżami zachodnimi³.

Po odsłonięciu w latach 1914-1921 relikwów drugiego kościoła bazylikowego pod zachodnim skrzydłem pałacu i na dziedzińcu Batorego przyjęto za A. Szyszko-Bohuszem pogląd, że była to starsza katedra romańska, wzniesiona (lub rozpoczęta) za panowania Chrobrego⁴. W latach 20 i pod koniec okresu międzywojennego (1936-1938) A. Szyszko-Bohusz przeprowadził dwie akcje konserwatorskie w podziemiach katedry. W trakcie pierwszej odkryto potężny mur romański przebiegający pod południowym ramieniem ambitu⁵, natomiast druga akcja, skoncentrowana w zachodniej partii kościoła, obejmowała gruntowną restaurację krypty św. Leonarda, wieży Wikaryjskiej i penetrację romańskiego przyziemia wieży północnej. Na podstawie dokonanych wówczas odkryć Szyszko-Bohusz stworzył rekonstrukcję tzw. drugiej katedry romańskiej jako trzynawowej, dwuchórowej i czterowieżowej bazyliki z transeptem⁶.

¹ T. Wojciechowski, *Kościół katedralny w Krakowie*, Kraków 1900, s. 162-163, 167-169.

² *Ibidem*, s. 110, 114, 142-148, 163, 174-176.

³ *Ibidem*, s. 169-207.

⁴ A. Szyszko-Bohusz, *Z historii romańskiego Wawelu*, „Rocznik Krakowski” R. XIX: 1923, s. 1-23.

⁵ T. Kruszyński, *Roboty restauracyjne w katedrze na Wawelu*, „Rocznik Krakowski” R. XXII, 1929, s. 143.

⁶ A. Szyszko-Bohusz, *Studia nad katedrą wawelską*, „Prace Komisji Historii Sztuki”, t. VIII: 1946, z. 2, s. 107-133.

W okresie powojennym prowadzono w niewielkim zakresie badania wykopaliskowe przy grobie królowej Jadwigi (1950 r.) i w kaplicy św. Mikołaja (1967 r.), odsłaniając odcinki murów katedry romańskiej⁷. Analizę porównawczą zachodniej części kościoła wraz z rekonstrukcją przeprowadziła K. Żurowska⁸. J. Pietrusiński napisał monografię obiektu, w której zawarł jego całościową rekonstrukcję jako trójnawowej bazyliki filarowej, bez transeptu, z dwoma chórami wyposażonymi w krypty i z czterema wieżami (zachodnie – graniaste, wschodnie – okrągłe klatki schodowe)⁹.

W 1970 r. odsłonięto na dziedzińcu Batorego, w obrębie tzw. pierwszej romańskiej katedry, fragment przedromańskiego muru na zaprawie gipsowej, co dało podstawy do spekulacji na temat lokalizowania tam najstarszej katedry Chrobrego¹⁰ lub jeszcze starszego kościoła św. Wacława¹¹.

BADANIA W LATACH 1981-1983. KRYPTY POD KAPLICĄ ŚW. MAŁGORZATY

W 1981 r. wykonano w NE narożniku krypty wschodniej niewielki wykop (sonda 5), który następnie poszerzono w kierunku zachodnim i południowym. Eksplorację prowadzono tu również w 1982 r. Najistotniejszym odkryciem było odsłonięcie dużej partii romańskiego grobowca, który posiadał komorę z obstawą wykonaną z dwu warstw starannie obrobionych ciosów wapiennych¹². Była ona nakryta wylewką zaprawy wapiennej z dodatkiem polepy, o zabarwieniu różowym. Grobowiec został od strony zachodniej uszkodzony przez wkop gotycki, w kierunku wschodnim wchodził pod stopę ściany krypty (ryc. 1). Zawierał pochówek mężczyzny o niezbyt postawnej budowie ciała¹³, szkielet zachował się jedynie fragmentarycznie, kości spoczywały jednakże w układzie anatomicznym.

Po północnej stronie grobowca stwierdzono resztki muru wykonanego z kamieni wapiennych, tworzących na niewielkim odcinku układ *opus spicatum*. Mur ten wydawał się połączony z konstrukcją obstawy grobowca. Nasypową warstwę nad tym ostatnim można orientacyjnie datować na XI w., być może na 2 połowę tego stulecia. W materiale zabytkowym brak jeszcze elementów XII-wiecznych (np. brzegów typu 30 wg K. Radwańskiego). Około 90% fragmentów naczyń uzyskanych z tej warstwy wykonanych jest z VI grupy surowca wg K. Radwańskiego¹⁴. Z czterech uzyskanych z tej warstwy brzegów jeden należy do typu 29, charakterystycznego dla XI w., dwa inne zbliżone są do typu 25. Grobowiec został wzniesiony na starszych warstwach niwelacyjnych, pod którymi zalegał z kolei obiekt paleniskowy wyłożony drobnymi kamykami wapiennymi, na których spoczywała cała warstewka rybich łusek. Obiekt ten należy interpretować w związku z tym jako wędzarnię. Materiał zabytkowy pod względem składu procentowego grup surowca przedstawia się tu odmiennie: około 42% fragmentów wykonanych jest z surowca grupy I, 53% z grupy VI, a pozostałe fragmenty –

⁷ A. Żaki, *Badania wykopaliskowe na Wawelu w latach 1950 i 1951*, „Studia do Dziejów Wawelu”, t. I: 1955, s. 426. Badania w kaplicy św. Mikołaja prowadził J. Niżnik pod kierunkiem A. Żakiego.

⁸ K. Żurowska, *Geneza zachodniej części tak zwanej drugiej katedry wawelskiej*, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace z Historii Sztuki”, z. 10: 1972, s. 35-71.

⁹ J. Pietrusiński, *Studia nad katedrą romańską na Wawelu*, maszynopis, 1967, za jego udostępnienie wyrażamy gorące podziękowanie dla autora.

¹⁰ A. Żaki, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974, s. 455.

¹¹ S. Koziół, *Zagadkowy kościół „B” na tle innych przedromańskich budowli wawelskich*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. XVIII: 1973, s. 123-124.

¹² Wyniki badań w sondzie 5 z grobowcem romańskim przedstawili autorzy w odrębnym sprawozdaniu (Spraw. Arch., t. 35: 1983, s. 223-231).

¹³ Uprzejma informacja doc. dr. K. Kaczanowskiego i dr E. Gleń z Instytutu Antropologii UJ.

¹⁴ K. Radwański, *Wczesnośredniowieczna ceramika krakowska i zagadnienie jej chronologii*, Mat. Arch., t. IX: 1968, s. 5-89.

Ryc. 1. Kraków-Wawel, rejon IV – katedra. Krypta wschodnia pod zakrystią. Grobowiec romański w trakcie eksploracji. Widok od strony zachodniej (sonda 5)
 Region IV – cathedral. Eastern vault under sacristy. Romanesque tomb in the course of the exploration from the west (sounding pit 5)

z grupy IV. Brzegi naczyń należą do typów 4, 13, 18 i 24. Najmłodszy wydaje się brzeg typu 24, datowanego przez K. Radwańskiego od końca X w. (choć jest spotykany także i wcześniej). Orientacyjnie można więc datować obiekt-wędzarnię na schyłek X lub przełom X/XI w.

W krypcie zachodniej pod zakrystią wykonano w pierwszym etapie badań, w 1981 r., cztery małe i płytkie sondáže (sondy 1-4) usytuowane w narożnikach NW, SW oraz przy ścianach N i S. W sondzie 1, przy odcinku skośnego muru w NW narożu krypty, stwierdzono brak kontynuacji tego muru (uznanego przez J. Pietrusińskiego za część północnej klatki schodowej przy katedrze romańskiej) w kierunku płd.-wsch. W sondzie 2 przy schodach do krypty pojawił się tuż pod poziomem użytkowym fragment płytkowego muru, który zdawał się tworzyć narożnik. W sondzie 3, przy ścianie południowej, w sąsiedztwie fragmentu skośnego muru wystającego ponad poziom krypty stwierdzono brak jego kontynuacji w stronę pn.-zach., co zweryfikowano dodatkowo w sondzie 4 przy północnej ścianie krypty. Następnie połączono rowkiem sondażowym sondy 3 i 4, stwierdzając po stronie NE nie naruszone, wczesnośredniowieczne warstwy kulturowe, a po stronie płd.-zach. od linii rowka – wypełnisko rozległego wkopu, stosunkowo późne, zawierające m. in. fragmenty cegieł. Krawędź wkopu przebiegała po osi NW–SE, niezbyt regularnie, tworząc w środkowej partii krypty lekkie zaokrąglenie, czego wówczas jeszcze nie udało się poprawnie zinterpretować.

Następnie objęto badaniami całą wschodnią część krypty (sonda 6), stwierdzając tam co najmniej trzy jamy grobowe poprzedzające budowę kaplicy gotyckiej. Jedna z nich została przecięta przez fundament kaplicy, pozostałe wchodziły pod nadwieszoną, górną partię tegoż fundamentu (zmiana koncepcji polegająca na spłyceciu trójbocznej apsydy). W zachodniej części sondy wystąpił wcześniejszy od wspomnianych grobów obiekt paleniskowy z warstwą zaprawy wapienno-piaskowej, ograniczony drewnianą ścianą (przepaloną). Obiekt ten posiadał formę płytkiej niecki (ryc. 2), był zagłębiony w starsze warstwy kulturowe. Obecnie w wyniku obniżenia poziomu znajdował się tuż pod dnem krypty.

Po zachodniej stronie tego obiektu-paleniska wykonano sondaż przy ścianie N krypty (sonda 7). Sięgnął on aż do powierzchni skały. Stosunkowo płytko odsłonięto tu poziom konstrukcji drewnianych złożony z zalegających obok siebie dranic, ułożonych w kierunku E–W. Można go interpretować jako podłogę budowli mieszkalnej lub gospodarczej, lecz zastanawiający jest fakt bezpośredniego sąsiedztwa z istniejącym już wówczas kościołem katedralnym. „Podłoga” ta była częściowo przepalona. Obiekt, do którego należała, był nieco zagłębiony w starsze nawarstwienia, tworzące kompleks niwelacyjno-nasypowy znacznej miąż-

Ryc. 2. Kraków-Wawel, rejon IV – katedra. Krypta zachodnia pod zakrystią. Obiekt paleniskowy z warstwą zaprawy odkryty w sondzie 6, na pierwszym planie poziom budowlany odsłonięty w górnej partii sondy 7. Widok od zachodu

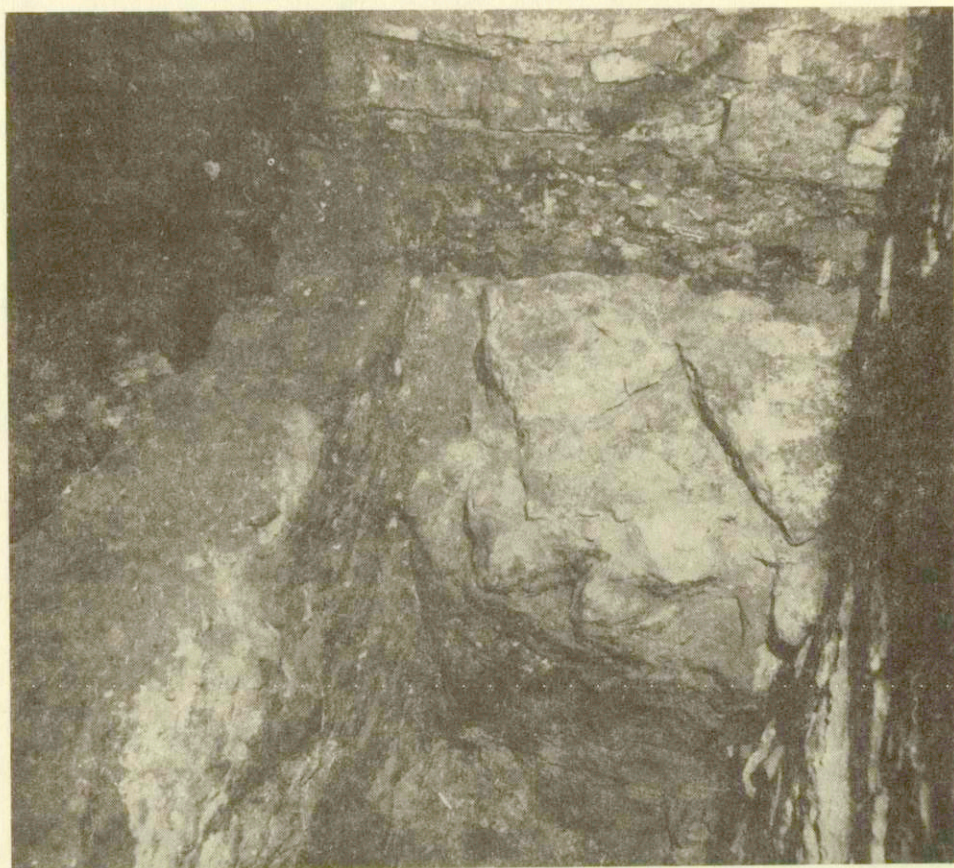
Region IV – cathedral. Western vault under sacristy. Hearth with a layer of mortar discovered in sounding pit 6, in the foreground the building level uncovered in the upper part of sounding pit 7, seen from the west

szości (do 1,6 m) o jednorodnym, jeśli chodzi o grupy surowca ceramicznego, składzie w partii górnej i dolnej. W całości zespół przedstawia się następująco: na 545 fragmentów ceramiki 296 wykonanych jest z I grupy surowca, co stanowi 54,3%, 228 fragmentów z VI grupy, co stanowi 41,8%. Pozostałe grupy surowcowe reprezentowane są przez 21 fragmentów, tj. około 4%. Brzegi naczyń należą do typów 3-4, 9-11, 13, 15/2, 18, 19 i zbliżonych do nich. Charakterystyczny jest tu typ 15, datowany przez K. Radwańskiego głównie na 2 połowę X i początek XI wieku¹⁵. Brak z kolei XI-wiecznych brzegów typu 29. Najbardziej prawdopodobne wydaje się datowanie tego zespołu na X/XI-początek XI w., z tym że materiał ten spoczywa w warstwach już przemieszczonych. Jak wykazały dalsze badania – warstwy te, zawierające m. in. dużą ilość kamieni płytkowych (wapien, sporadycznie piaskowiec) nie wykazujących śladów zaprawy świadczących o użyciu do muru, można wiązać z wypełniskiem części wkopu na gliniany taras, spełniający rolę podwaliny fundamentu najstarszego kościoła katedralnego.

W 1982 r. prowadzono dalsze badania w krypcie zachodniej, polegające na wykonaniu kilku dalszych sond (8-11) oraz znacznym poszerzeniu i pogłębieniu sondy 3, głównie w kierunku zachodnim. W sondzie 8, złożonej z dwu odcinków (E i W), odsłonięto pełniej resztki muru płytkowego „wykrytego” w sondzie 2. Okazało się, że mur ten spoczywa na blisko metrowej warstwie gliny, zalegającej już bezpośrednio na powierzchni skały. Zachowany fragment muru tworzyły trzy warstwy kamieni: dwie dolne z kamieni łamanych o układzie przypominającym *opus spicatum*, trzecia, najwyższa, złożona była z płytek wapienia i piaskowca o układzie horyzontalnym (ryc. 3). Pomiędzy poszczególnymi warstwami kamieni zalanych zaprawą wapienno-piaskową występowały warstewki tej samej gliny, która zalegała pomiędzy stopą muru a skałą. Taki układ reliktyw nasunął możliwość ich interpretacji jako pozostałości obiektu murowanego, sadowionego w tym miejscu na specjalnie przygotowanej warstwie gliny. Była to budowla niewątpliwie starsza od katedry gotyckiej, przecięta jej wkopem fundamentowym. Glinę położono na skale, po uprzednim znielowaniu starszych nawarstwień oraz piasku calcowego. Opisana konstrukcja była ograniczona od północy i wschodu wkopem zawierającym wyrabowany w dużym stopniu mur fundamentowy wykonany z łamanego wapienia na zaprawie wapienno-piaskowej, posadowiony na skale. Był on również przecięty przez fundament katedry gotyckiej, co więcej – samo wypełnisko wkopu rabunkowego zawierające m. in. fragmenty ceramiki budowlanej było także przecięte wkopem na mur katedry gotyckiej. Stosunek muru kamienno-glinianego do fundamentu spojonego na całej wysokości zaprawą nie był jeszcze zupełnie jasny, lecz po wybraniu wypełniska wkopu rabunkowego we wschodniej części sondy 3, przy murze skośnym, stwierdzono w profilu NE kontynuację pokładu gliny wraz z licznymi gniazdami po drewnianych belkach (dwa podobne gniazda stwierdzono pod fragmentem muru kamienno-glinianego w sondzie 8). Pozwoliło to na ustalenie, iż gliniano-kamienny fundament jest elementem najstarszym. Został on przecięty przez mur z łamanego wapienia spojonego na całej wysokości zaprawą. Ten ostatni jest z kolei starszy od fundamentów katedry gotyckiej, muru skośnego w sondzie 3 oraz wypełniska wkopu rabunkowego. Aby stwierdzić przebieg płn.-wsch. krawędzi wkopu, a co za tym idzie – lica muru z łamanego wapienia, wykonano przy północnej ścianie krypty sondę 9, w której ustalono, że krawędź ta nie przebiega po linii prostej, lecz tworzy półkole wyraźnie rozmijające się z kierunkiem muru skośnego przy ścianie południowej. Stało się wówczas jasne, że wspomniany mur stanowi pozostałość fundamentu apsydy, zamykającej od wschodu północną nawę katedry romańskiej, oraz fragmentu muru tejże nawy północnej. Relikty tego muru stwierdzono na odcinku wschodnim sondy 3, w sondzie 8 (cz. E) i w sondzie 9. Ich zasięg wskazuje na to, że apsyda posiadała fundament pełny, zajmujący całą jej powierzchnię, a nawet wysunięty częściowo do nawy (stopnie podwyższenia ołtarzowego).

W dwu dalszych sondach przy ścianie północnej krypty, tzn. w sondzie 10 w narożniku NW oraz 11 usytuowanej pomiędzy 9 a 10, nie stwierdzono już reliktyw tego fundamentu.

¹⁵ Jak przypis 14.

Ryc. 3. Kraków-Wawel, rejon IV – katedra. Krypta zachodnia pod zakrystią. Fragment fundamentu bazyliki przedromańskiej odkryty w sondzie 8 cz. W. Widok od północy
 Region IV – cathedral. Western vault under sacristy. Fragment of the foundations of the pre-Romanesque basilica, discovered in sounding pit 8, part W, seen from the north

został on tam wybrany aż do stopy, tj. do skały. Uchwycono jedynie nieregularny przebieg krawędzi wkopu fundamentowego (zarazem rabunkowego) od strony północnej. W sondzie 10 ustalono ponadto, że fragment muru, który J. Pietrusiński uznał za pozostałość północnej wieży schodowej przy katedrze romańskiej, jest wykonany aż do stopy z wtórnie użytego materiału (lico), m. in. kostek romańskich, a na styku z wypełniskiem wkopu rabunkowego posiada związane zaprawą fragmenty ceramiki budowlanej, wobec czego należy go datować najpewniej na okres wczesnogotycki.

Wnioski wynikające z badań przeprowadzonych w kryptach pod zakrystią sformułować można następująco:

a – do przełomu X/XI w. był to teren zajęty przez osadnictwo o charakterze mieszkalnym i gospodarczym;

b – na przełomie X/XI w. dokonano tu wielkiej akcji budowlanej polegającej na usunięciu (w krypcie zachodniej) starszych nawarstwień i położeniu w to miejsce glinianego tarasu z konstrukcją drewnianą, wyrównującego spadek skały w kierunku dziedzińca Batorego. Szeroki wkop na ów taras, nie wypełniony w całości gliną, zasypano później warstwami zawierającymi kamień płytowy nie wykorzystany do budowy murów obiektu, z którego zachował się jedynie niewielki fragment muru w SW narożniku krypty.

c – mur ten jest najstarszym na omawianym obszarze, zinterpretowano go jako fragment katedry przedromańskiej. Za taką interpretacją przemawia przecięcie gliniano-kamiennego fundamentu przez fundament apsydy katedry romańskiej;

d – z kolei fundament romański został w okresie wczesnogotyckim wyrabowany, wzniesiono w tym miejscu mury o orientacji NW–SE, pozostałą część wkopu zagruzowano, najprawdopodobniej zaraz po przerwaniu akcji budowlanej;

e – wszystkie te mury zostały przecięte przez wkop na fundament katedry gotyckiej, którą zaczęto budować w 1320 r.

OBSERWACJE ARCHITEKTONICZNE KRYPT W PÓŁNOCNEJ I WSCHODNIEJ CZĘŚCI KATEDRY

Powyższe wnioski stały się punktem wyjścia dalszych poszukiwań w podziemiach katedry. Zbadano następujące krypty: pod kaplicami Maciejowskich, Lipskich, Zebrzydowskich, Batorego, Tomickiego oraz za wielkim ołtarzem, tj. we wschodnim ramieniu ambitu.

W krypcie pod kaplicą Maciejowskich na poziomie ok. 227,3 m npm. występuje skała stanowiąca jednocześnie dno krypty. Jej ściana południowa, uznana przez J. Pietrusińskiego za romańską, jest w rzeczywistości odcinkiem fundamentu katedry gotyckiej wykonanym z wtórnie użytej kostki romańskiej. Natomiast niewielki fragment muru kostkowego, na którym ten fundament spoczywa, stanowi rzeczywiście odcinek północnej ściany katedry romańskiej. Jest on zachowany jedynie w SW narożniku krypty, tuż nad skałą tworzy dwustopniową odsadzkę, podobną do stwierdzonej w sąsiedniej kaplicy św. Mikołaja.

W krypcie pod kaplicą Lipskich poziom użytkowy tworzy również skała, która występuje na głębokości ok. 22,0–227,3 m npm. Wszelkie pozostałości północnej ściany katedry romańskiej zostały na tym odcinku zniszczone podczas budowy krypty, nawet lico zewnętrzne gotyckiego fundamentu zostało wówczas ociosane.

Pod kaplicą Zebrzydowskich badania uniemożliwił ceglany pawiment krypty oraz duże zagęszczenie trumien. Ściana wschodnia krypty posiada przesklepioną odcinkowo wnękę umieszczoną asymetrycznie (bliżej narożnika SE), na linii przebiegu północnej ściany katedry romańskiej. Może w trakcie budowy gotyckiej kaplicy św. św. Kosmy i Damiana, gdy we wkopie fundamentowym natrafiono na reszty muru romańskiego, wykonano na tym odcinku arkadę, a potem przy budowie krypty obniżono poziom poniżej tego łuku, w wyniku czego powstać mogła istniejąca obecnie wnęka.

Pod kaplicą Batorego w ciągu krypt po stronie północnej stwierdzono: w krypcie bliższej ambitu – kontynuację warstwy gliny, takiej, jak w krypcie zachodniej pod zakrystią. Miała ona tu miąższość ponad 0,7 m, nie uchwycono jej spągu. W krypcie wschodniej występował natomiast gruzisty nasyp, idący stosunkowo głęboko, będący – jak wykazały badania w 1983 r. na dziedzińcu Batorego – zasypiskiem wkopu rabunkowego po fundamencie wieży południowej kościoła św. Gereona.

Pod kaplicą Tomickiego nie stwierdzono reliktywów romańskich. Na poziomie użytkowym występuje już piasek calcowy (ok. 226,6 m npm.) przecięty wypełnionym czarną ziemią wkopem fundamentowym potężnego muru kamiennego o orientacji NW–SE, najpewniej wczesnogotyckiego, wchodzącego w ścianę zachodnią krypty, tj. w fundament katedry gotyckiej. Mur ten należeć może do tego samego założenia, co mury skośne w zachodniej krypcie pod zakrystią. Zajmuje on całą północno-wschodnią część krypty, widoczny jest jedynie lico płd.-zach.

W krypcie za wielkim ołtarzem pod wschodnim ramieniem ambitu wyróżniono fragmenty dwu murów, stanowiące obecnie poziom użytkowy wnętrza. Pierwszy z nich – to potężny blok muru zbudowanego z płytek wapienia (sporadycznie piaskowca) na zaprawie wapienno-piaskowej, tworzący ok. 2-metrowy uskok oraz zakrępowanie półkolistej apsydy. Jest to mur fundamentowy zajmujący większość powierzchni krypty, sięgający ku północy poza ceglana ściankę oddzielającą trumny S. Sierakowskiego i bpa Turskiego. W licu tego fundamentu stwierdzono horyzontalny, warstwowy układ płytowych kamieni, natomiast we wnętrzu

murów warstwy nie tworzą już tak regularnego układu, są jakby bardziej „falujące”. W płd.-zach. partii krypty przy jej zachodniej ścianie mur ten jest zachowany do wyższego niż na pozostałym obszarze poziomu (ok. 227 m n.p.m.). Stopa spoczywa w piasku calcowym na głębokości ok. 226 m n.p.m., zapewne tuż nad skałą.

Drugi mur – to dochodzący do poprzedniego od wschodu fundament kamienny, w którym stwierdzono fragment ceramicznej płytki posadzkowej. Został on dostawiony do muru płytkowego, a także wchodził na jego zniszczoną koronę, co można było stwierdzić przy zachodniej ścianie krypty. Być może stanowi on kontynuację grubego muru z krypty pod kaplicą Tomickiego.

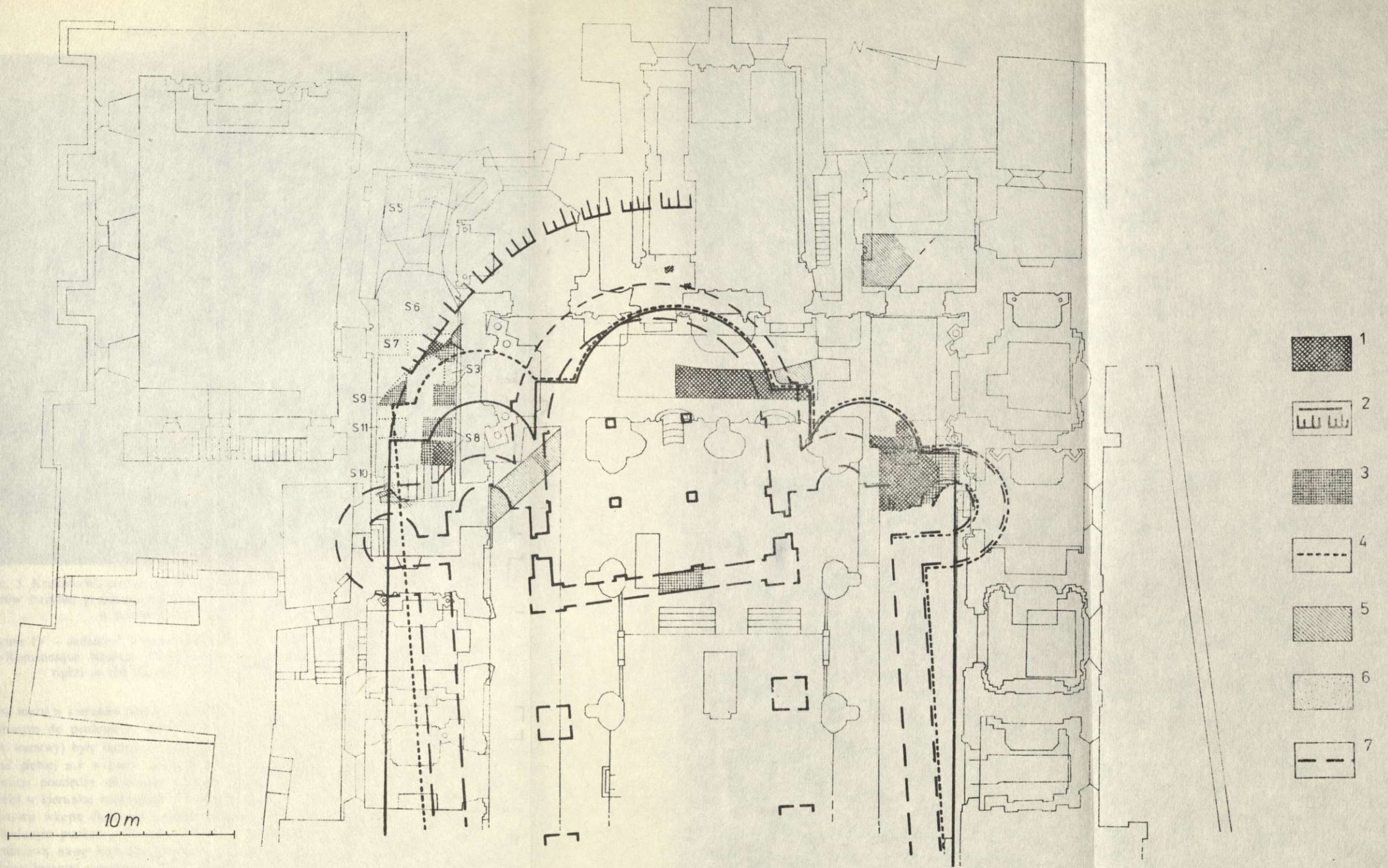
Wspomniany wyżej mur płytkowy, odbiegający orientacją od relikwów katedry romańskiej, zinterpretowano jako fragment fundamentu kościoła przedromańskiego (pełny fundament apsydy głównej), natomiast mur „z płytką” jako wczesnogotycki, wiążący się może z fragmentami pod zakrystią, pod kaplicą Tomickiego oraz znanym z archiwaliów i planów Odrzywolskiego murem przebiegającym pod północnym ramieniem ambitu (na przedłużeniu krypty Mickiewicza i Słowackiego ku E).

BADANIA ARCHEOLOGICZNO-ARCHITEKTONICZNE POD POŁUDNIOWYM RAMIENIEM AMBITU KATEDRY

Pod południowym ramieniem ambitu znajdują się dwa fragmenty murów starszych od katedry gotyckiej, wyprzepracowane przez A. Szyszko-Bohusza w latach 20 podczas prac adaptacyjnych i konserwatorskich. Jeden z tych fragmentów, stosunkowo niewielki, znajduje się na wysokości NE narożnika kaplicy Zygmuntońskiej. Jest to pozbawiony łoża wewnętrzznego odcinek muru południowego katedry romańskiej. Wnętrze muru wzniesione jest z poziomych warstw łamanych kamieni wapiennych o nieregularnych kształtach, przedzielonych warstwami zaprawy wapienno-piaskowej. Część fundamentowa wykonana jest również z łamanego wapienia o formach „bryłowatych”.

Drugi mur, uważany dotąd w całości za relikw katedry romańskiej, znajduje się w przejściu do ostatniej ku wschodowi krypty, gdzie obecnie spoczywa August II Mocny (ryc. 5). Po uważniejszych oględzinach udało się jednak dokonać jego rozwarstwienia na dwie części. Po stronie południowej jest to mur romańskiej wieży-klatki schodowej, licowany kostką wapienną, którego wnętrze wykonane jest z poziomo układanych warstw kamieni wapiennych, na ogół niewielkich, „bryłowatych”, zalanych obficie zaprawą wapienno-piaskową. Natomiast część północna – to starszy mur, wykonany z płytkowych kamieni wapiennych, z nieco mniej obficie stosowaną zaprawą. Warstwy płytek nie tworzą układu ściśle horyzontalnego, lecz są pofalowane, a przy ścianie północnej krypty tworzą układ *opus spicatum*. Mur płytkowy – co jest widoczne od strony zachodniej – wchodzi pod część romańską, jest więc niewątpliwie starszy. Sposób wykonania ściśle nawiązuje do płytkowego fundamentu w krypcie za wielkim ołtarzem. Został on wobec powyższego zinterpretowany jako dalszy fragment kościoła przedromańskiego. Jego znaczna szerokość po osi E–W (ponad 3,5 m) i wysunięcie w kierunku zachodnim wywołują wrażenie, iż nie powinien to być wyłącznie fundament apsydy nawy południowej, lecz że kościół przedromański mógł być wzniesiony na rozległym, płytowym fundamencie zalegającym pod całą świątynią (podobnie jak w kościele „B” na Wawelu).

Dla sprawdzenia rozwarstwienia muru w krypcie Augusta Mocnego wykonano w marcu 1983 r. niewielki wykop po jego wschodniej stronie (wykop 1/83). Okazało się, że w płd.-zach. partii krypty płytko występuje skała (ok. 226,17 m n.p.m.) pokryta piaskiem calcowym. Na tymże piasku spoczywała stopa romańskiego, kostkowego łoża zewnętrznego wieży schodowej. Mur romański na tym odcinku był budowany bez fundamentu. Dalej w kierunku północnym łożo załamuje się ku NE, przy czym występuje tu już płytki fundament z łamanego wapienia, a stopa muru schodzi nieznacznie niżej. Jednak i ta partia różniła się znacznie od dalszej

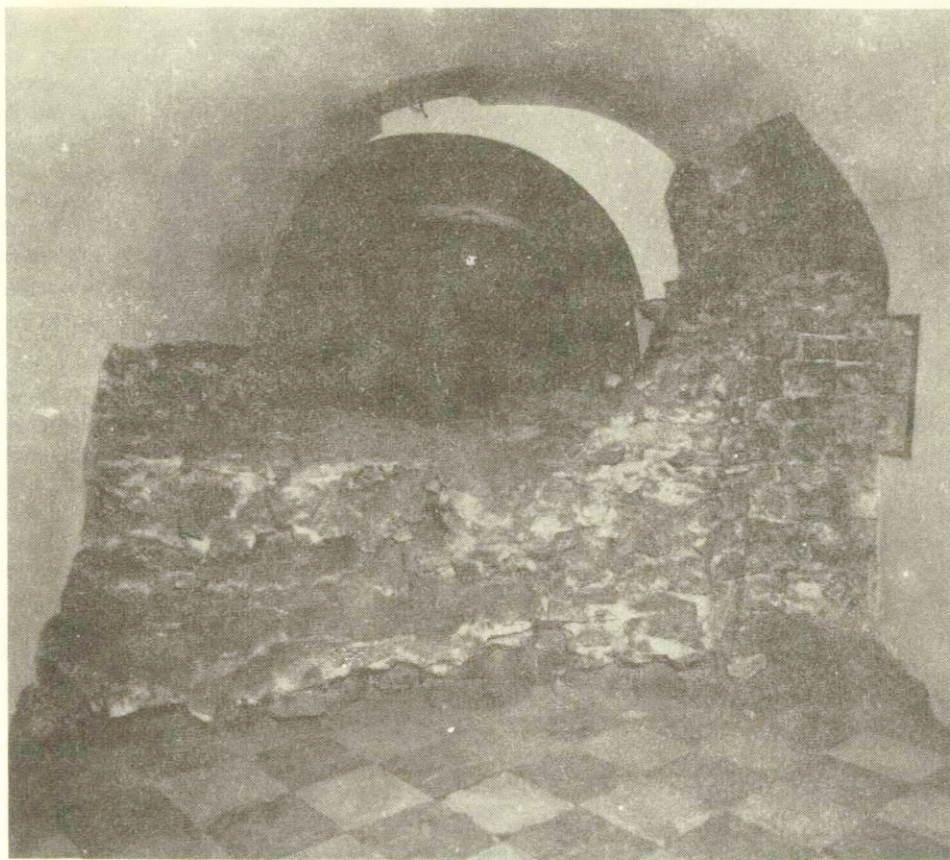

Ryc. 4. Kraków-Wawel, rejon IV – katedra, część wschodnia. Próba rekonstrukcji rozplanowania wschodniej partii katedr przedromańskiej i romańskiej. Wg J. Firleta i Z. Pianowskiego

1 – relikty fundamentów (mury i taras gliniany) kościoła przedromańskiego; 2 – linia rekonstrukcji kościoła przedromańskiego; 3 – relikty murów katedry romańskiej; 4 – linia rekonstrukcji katedry romańskiej; 5 – mury budowli wczesnogotyckiej (katedry?); 6 – obszar przebadany archeologicznie; 7 – zarys rekonstrukcyjny wschodniej części katedry romańskiej wg J. Pietrusińskiego

Region IV – cathedral, eastern part. An attempt at reconstructing the layout of the eastern parts of the pre-Romanesque and Romanesque cathedrals. After J. Firlet and Z. Pianowski

1 – relics of foundations (walls and a clayey terrace) of the pre-Romanesque church; 2 – line of reconstruction of the pre-Romanesque church; 3 – relics of walls of the Romanesque cathedral; 4 – line of reconstruction of the Romanesque cathedral; 5 – walls of the early Gothic building (cathedral?); 6 – the area explored archaeologically; 7 – reconstructed outline of the eastern part of the Romanesque cathedral after J. Pietrusiński

Ryc. 5. Kraków-Wawel, rejon IV – katedra. Krypty pod płd.-wsch. narożem ambitu. Zespół murów bazyliki przedromańskiej (po lewej) oraz romańskiej wieży schodowej (po prawej) w przejściu do krypty Augusta II. Widok od zachodu

Region IV – cathedral. Vaults under the south-eastern corner of the by-pass. Walls of the pre-Romanesque basilica (on the left) and of the Romanesque staircase tower (on the right) in the passage to the vault of Augustus II, seen from the west

części muru w kierunku północnym. Warstwy kamieni płytkowych, zalegające wyżej w układzie zbliżonym do poziomego, niżej zaś w układzie zbliżonym do *opus spicatum* (co najmniej dwie warstwy) były łączone częściowo czarną ziemią zamiast zaprawy. Wkop fundamentowy sięgał głębiej niż w partii romańskiej, na przedłużeniu linii wkopu ku górze rysowała się dylatacja pomiędzy obydwooma murami. Fundament płytkowy o wątku *opus spicatum* wychodził w kierunku wschodnim, wachlarzowy układ kamieni czytelny w poziomie oraz przebieg negatywu wkopu fundamentowego wydają się sugerować skręt lica zewnętrznego ku NE. W badanym punkcie odsłonięto więc najprawdopodobniej zakrępowanie apsydy zamykającej południową nawę kościoła przedromańskiego. Do muru tego dowiązano się w momencie budowy świątyni romańskiej. Stosunek muru wczesnogotyckiego do płytkowego w krypcie za wielkim ołtarzem wskazuje, że w katedrze romańskiej wykorzystano także dolne partie muru apsydy głównej starszego kościoła. Przesypywanie kamieni fundamentowych ziemią w dolnej partii muru wydaje się nawiązywać do sposobu budowy fragmentu odkrytego w zachodniej krypcie pod zakrystią, w sondzie 8.

WNIOSKI

a) Na obszarze zajęтым obecnie przez wschodnią część katedry gotyckiej (wraz z wieńcem kaplic) mamy do czynienia z pozostałościami trzech starszych budowli kamiennych: katedry przedromańskiej, tzw. „Chrobrowskiej”, katedry romańskiej, tzw. „Hermanowskiej”, oraz rozpoczętej budowli wczesnogotyckiej, być może również kościoła katedralnego (ryc. 4).

b) Fragmenty katedry przedromańskiej występujące w kryptach pod zakrystią, za wielkim ołtarzem i pod płd.-wsch. narożem ambitu wskazują, że świątynia ta była trzynawową bazyliką o szerokości co najmniej 22 m, zakończoną od wschodu trzema apsydami. Przez analogię z katedrami w Poznaniu i Gnieźnie można przyjąć orientacyjnie, iż długość kościoła mogła wynosić ponad 50 m.

c) Katedra romańska spożytkowała w płd.-wsch. partii starsze mury, m. in. fundamenty apsydy głównej i południowej. Natomiast w części płn.-wsch., gdzie zalegał na skale gliniasty nasyp, wykonano całkowicie nowe fundamenty muru północnego i apsydy kończącej północną nawę kościoła romańskiego. Były one posadowione bezpośrednio na skale. Plan wschodniej części bazyliki romańskiej był w wyniku tych adaptacji asymetryczny. Orientacja starszych murów była bowiem odmienna. Nowa apsyda północna została wysunięta ku wschodowi w stosunku do apsydy południowej. Wieża schodowa po stronie południowej mogła nie posiadać odpowiednika po stronie północnej, w każdym razie nie stanowi go fragment muru w NW narożniku krypty zachodniej pod zakrystią. Północny mur kościoła romańskiego tworzył linię prostą (tak jak południowy), biegnącą lekko ukośnie w porównaniu z osią pierwszego kościoła.

d) Zapewne z końcem XIII w. nastąpiło wyburzenie wschodniej partii katedry romańskiej i rozpoczęcie budowy monumentalnego założenia o odmiennej, nietypowej dla kolejnych katedr orientacji. Był to może nowy kościół gotycki, którego wznoszenie jednak szybko przerwano i zasypano niezabudowane partie wkopów fundamentowych i rabunkowych.

e) Najstarszy kościół łączymy z datą 1000 r., tj. założeniem biskupstwa krakowskiego. Katedrę romańską – zgodnie z wzmiankami źródeł pisanych – z osobami Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego. Mury wczesnogotyckie łączą się może z wzmianką pod rokiem 1290, kiedy to Henryk Probus ofiarował w testamencie 10 grzywien złota „ad ecclesiam s. Wenceslai in Cracovia pro novo monasterio construendo”¹⁶.

*Kierownictwo Odnowienia
Zamku Królewskiego na Wawelu*

JANUSZ FIRLET, ZBIGNIEW PIANOWSKI

REPORT ON THE 1981-1983 INVESTIGATIONS IN THE VAULTS
OF THE WAWEL CATHEDRAL.
DISCOVERY OF A PRE-ROMANESQUE CHURCH

In the years 1981-1983 initial excavations and sounding were carried out in the vaults of the eastern part of the Wawel cathedral (under sacristy and chapels of Batory, Tomicki, the Maciejowski and Lipski families, in the vaults behind the great altar and under the south-eastern corner of the by-pass). As a result it has been possible to state that the

¹⁶ Za: S. Tomkowicz, *Wawel t. I*, „Teki Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, t. IV: Kraków 1908, s. 105.

oldest building determine erected in this area was a pre-Romanesque basilica, now represented by stone foundations of the main and the southern apse and by a fragment of the stone-clayey wall of its north-eastern part. Its erection can be associated with the establishing of the Kraków bishopric in the year 1000. The Romanesque cathedral, dating from the reign of Władysław Herman and Bolesław the Wrymouth (Krzywousty), and consecrated in 1142, was partly built on the pre-Romanesque foundations (main and southern apses). On the other hand, the northern apse was built anew, its walls being founded directly on the rock. The eastern part of the Romanesque cathedral was pulled down probably at the close of the 13th century. A new building begun on this site had a quite different orientation than that of the successive cathedrals. The building operations was, however, stopped, and in 1320 the foundations of the Gothic cathedral (together with the sacristy) were built. Their orientation was similar to that of the oldest church.

